

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

Tencîmü'l-Kur'ân Bir İlim midir?

Is Tencîmü'l-Qur'ân a Science

Faruk TUNCER

Doç. Dr. (Emekli) Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Assistant professor, University of Marmara, Theology Faculty

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

İstanbul, Turkey

faruktuncer@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8115-6995>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 17/12/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/04/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2022

Atıf / Citation: Tuncer, Faruk. "Tencîmü'l-Kur'ân Bir İlim midir?". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 317-340.

<https://doi.org/10.31121/tader.1038074>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kur'an ilimleri adı altında zikredilen ilimlerin bilinenleri olduğu gibi bilinmeyenleri de vardır. Mesela nasih-mensuh ya da mekkî-medenî gibi ilimler Kur'an ilimleri arasında en bilinen ve çok meşhur olanlardandır. Ancak bazı Kur'an ilimleri bunlar kadar bilinmez ya da bunlara göre daha az bilinen ilimlerdir. Bu makalede Kur'an'ın usulüne ilişkin az bilinen böyle bir ilimden söz edilecektir. Bu ilmin adı tencimü'l-Kur'an'dır. Bu ilim dalı en genel ifadesiyle Kur'an'ın parça parça, ayet ayet veya pasaj pasaj indirilmesi anlamına gelen bir ilimdir. Ulûmü'l-Kur'an disiplinlerinden biri olması gereken bu ilim dalına, klasik dönemde kaynaklarda yeterince yer verildiği söylenemez. O, Kur'an ilimleri arasında kendine yer bulamamış ve gün yüzüne çıkamamıştır. Biz bu makalede bu konuyu sorgulayacağız. Onun bir ilim olup olmadığını, mahiyetini ve muhtevasını genel hatlarıyla tespit etmeye çalışacağız. Klasik dönemde önemi hakıyla idrak edilemese de bugün için pek çok Kur'an ilimlerine şemsiyelik yapma görevi olan tencimü'l-Kur'an, en genel ifadesiyle 23 senede Kur'an'ın parça parça nazil olmasını ifade etmektedir. Aslında Kur'an'ın doğasını yansıtmaması bakımından söz konusu ilmin önemli yanları bulunmaktadır. Mesela tencim ifadesi ile vahiy ya da en küçük Kur'an parçası olan ayet ifadesi bu noktada birbirinin yerine kullanılabilir. Her bir vahiy ya da ayet parçası aynı zamanda tencim ifadesiyle bire bir örtüşmektedir. Ayrıca bilimsel bir disiplin oluş sürecinin kökenlerine işaret edilecektir. Kur'an ilimlerinin gelişim sürecinde yer alan evreler dikkate alındığında konunun neden bir bilim dalı hüviyetine bürünemediği görülecektir. Aslında betimleyici bir yöntemle ele alıncak konunun aynı zamanda içeriği ve sınırları da gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Terimler: Tefsir, Kur'an, Tencim, Nüzul, İnzâl, Tenzil.

Abstract

The sciences mentioned under the name of Qur'anic sciences have known ones as well as unknown ones. For example, sciences such as nâsîh-mansûh or makkî-madanî are among the most well-known and very famous sciences of the Qur'an. There are some very famous ones. However, some Qur'anic sciences are not as well known or are less known than them. In this article, such a little-known science related to the method of the Qur'an will be mentioned. The name of this science is tencimü'l-Qur'an. In its most general expression, this branch of science is a science that means downloading the Qur'an piece by piece, verse by verse or passage by passage. It cannot be said that this branch of science, which should be one of the disciplines of Ulumü'l-Qur'an, was given sufficient place in the sources in the classical period. He could not find a place for himself among the Qur'anic sciences and could not come to light. We will examine this issue in this article. We will try to determine whether it is a science, its nature and content in general terms. Tencimü'l-Qur'an, which has the task of providing an umbrella for many Qur'anic sciences today, although its importance could not be properly understood in the classical period, in its most general terms, expresses the Qur'an being revealed piecemeal in 23 years. In fact, the science in question has important aspects in terms of reflecting the nature of the Qur'an. For example, the expression tancim and revelation or the verse, which is the smallest piece of the Qur'an, can be used interchangeably at this point. Or to put it another way, each piece of revelation or verse also overlaps exactly with the expression tancim. The origins of the concept's process of becoming a scientific discipline will be pointed out. Considering the stages in the development process of the Qur'anic sciences, it will be seen why the subject cannot take on the identity of a science branch. In fact, the subject will be handled with a descriptive method, but also its content, boundaries and subjects will be tried to be shown.

Keywords: Exegesis, Qur'an, Tancim, Nuzûl, İnzâl, Tanzîl.

Giriş

Kuran'ın tefsiri konusunda modern döneme gelinceye kadar fazla bir sorun yaşanmıyordu. Zaten o dönemle ilgili, Kur'an'ı anlama ve yorumlamada sorun olduğunu söyleyen de pek yok gibidir. Ancak bugün Kur'an'ı gerek anlamada gerekse yorumlamada ciddi sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Ulûmü'l-Kur'an eserlerinde Kur'an'ı inceleyen ilimlerin sayısı

alabildiğine abartılı rakamlara çıkarılmaktadır.¹ Buna göre; “her ayetin *zahir, batın, had ve matla*” olmak üzere dört anlam katmanı bulunduğundan hareketle, bütün Kur'ân kelimelerinin işbu dört rakamı ile çarpımı sonucu elde edilmiştir ki kanaatimizce, alabildiğine abartılı böyle bir rakamın inandırıcılığı bulunmaktadır. Bu bakış açısını dikkate almak zorunda olmadığımız gibi, söz konusu yaklaşımın tutarlı olduğu da söylenemez. Bize göre, Kur'ân ilimleri sınırlı sayıda başlıktan oluşmaktadır. Ancak usul kaynaklarında muhkem-müteşabih, nâsib-mensuh, esbab-ı nüzul, mekkî-medenî gibi belli ilimler öne çıkarken, bazıları ise göz ardı edilmiştir. Mesela bizim bu makalede konu edindiğimiz *tenc'imü'l-Kur'ân* ihmal edilen ilimlerdendir.

Aslında Kur'ân'ı anlama ve yorumlama sadedinde tefsir usulünün, biri *metodolojik* diğeri *epistemolojik* olmak üzere iki temel sorunu bulunmaktadır. Her iki sorunu *mabiyet (öz)* ve *muhteva/içerik* sorunu olarak görmek de mümkün. Tefsir usulünün kesin, olmazsa olmaz, bütüncül bir yöneme sahip olmadığı söylendiğinde, tam anlamıyla metodolojik sorundan söz edilmiş olmaktadır. Bu, içinde eleştiri de barındıran şöyle bir soruya dönüştürülebilir: Tefsirin gerçekten bir usulü ve yöntemi var mıdır? Sorunun cevabı zahirde “elbette vardır!” gibi görünse de bizim kanaatimiz bu kadar olumlu değildir. Zira çağdaş dönemle birlikte Kur'ân'ı yorumlamada yöntem çalışmaları; dağınık, sorun çözmekten uzak bir görüntü vermektedir. Tefsirin yöntemi hakkında uzlaşmış, kesin bilgilerin yer almaması bunu göstermektedir. Ulûmü'l-Kur'ân alanında telif edilen eserlerin -neredeyse tamamı- Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burbân*'i ile Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ının muhtevasının birebir kopyası olmaktan öteye geçmemektedir. Epistemolojik sorun ise daha köklü bir sorundur. Zira söz konusu usulün ortaya koyduğu mevcut bilgiler ile modern dönemde yaşayan biri Kur'ân'ı anlayamamaktadır. Bir araç olarak tefsir usulünde yer alan mütedavil bilgiler sorunlara çözüm üretme kabiliyetine sahip olmadığı gibi; çağdaş bir okur için, tefsir kitapları içerisindeki binlerce rivayetten hangisinin sahih hangisinin sahih olmadığını test edecek bir ölçüt de vermemektedir. Gerek epistemolojik gerekse metodolojik sorun dikkate alındığında, *tenc'imü'l-Kur'ân* konusunun ne denli büyük bir açmaz içinde olduğu, dar bir alana sıkıştığı görülecektir.

Kur'ân üzerinde araştırma yapan kimseler için; *mekkî-medenî, nâsib-mensuh, esbâb-ı nüzûl* gibi konular sıklıkla ele alınıp inceleme konusu yapılırken bazıları görmezden gelinmektedir. Mesela *Tenc'imü'l-Kur'ân* böyledir. Görebildiğimiz kadarıyla, *tenc'im* bahsi, “ulûmü'l-Kur'ân”ın bir alt dalı olduğu dile getirilemediği gibi, konu, şu ana kadar müstakil olarak ele alınmış da değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Tefsir ilmiyle uğraşan eski-yeni müelliflerin çoğu, meselenin pedagoji ve eğitim yönünü ısrarla öne çıkarmış, “*Kur'ân'ın parça parça nüzulünün hikmetleri*” başlığı altında verilen bilgilerle konuyu sınırlamış, bunun ötesinde farklı yönlerinin olup olmadığı üzerinde durulmamıştır. Dolayısıyla biz bu makalede mezkur konuyu ele almayı deneyeceğiz. En genel ifadesiyle, Hz. Peygamber'e 23 senelik zaman dilimi içinde parça parça nazil olan sürece “*Tenc'imü'l-Kur'ân*” denilmektedir. Çalışma boyunca *tenc'im* ifadesi “*Tenc'imü'l-Kur'ân*” anlamında kullanılacaktır. Çalışmada tanımlayıcı (*definition*) olmaktan ziyade tasvir edici (*description*) bir yöntem takip edilecektir.

¹ Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1957), 1/17.

1. Temel Kavramlar

İki kelimededen oluşan kavramın ilk kelimesi tencîm; “ne-ce-me” (نجم) kökünden; ortaya çıkmak, belirlemek anlamları yanında bitkilerin yeşermesi, yıldızın doğması için de kullanılmaktadır.² er-Rahmân sûresinde (55/6) geçen ifade biçimi, tahıl ve ot gibi “gövdesiz bitkiler” anlamı yanında yaygın ve bilinen kullanımı ile semadaki “yıldızlar” a da işaret etmektedir.³ (تنجيم الدين) tabiri “belirli zamanlarda borcun ödenmesi” kullanımında olduğu gibi, tef’îl babının “teksir” özelliği dikkate alındığında, “taksit taksit/parça parça” anlamına denk düşmektedir.⁴ İstilahî olarak ise Kur’ân’ın kısım-kısım/ceste-ceste/parça-parça ya da pasaj pasaj nüzulünü ifade etmektedir. Yirmi üç senelik uzun bir zaman aralığında gelen ayet miktarları için “müneccemen nüzul” denildiği gibi her bir defada nazil olan miktara da “necm” denilir. Tencîmü’l-Kur’ân ifadesi, Kur’ân semasının yıldızlarının ayrı ayrı zamanlarda ortaya çıkması anlamında yorumlanmıştır.⁵ Bu yönüyle Tencîmü’l-Kur’ân, *tenzîl-i Kur’ân* ile eşanlamlıdır. Kelime, Kur’ân’da hem tekil hem çoğul formu kullanılmaktadır.⁶ Mesela müstakil bir sureye ad olarak *en-Necm* sûresi (53) yanı sıra, Vâkıa sûresi 56/75. ayetinde gezegenlerin üzerinde gezindiği “zodyak” (burçlar) kuşağındaki haneler tasavvurunun *mevâkiu’n-nücûm* şeklindeki tek kullanımlık ifadesi “yıldızların yerleri” anlamında kullanılmaktadır. Vâkıa sûresinde geçen bu formu, erken dönem tefsirlerde, semadaki yıldız anlamı yanı sıra Kur’ân’ın parça parça indirilmesi şeklinde yorumlanmıştır.⁷ Erken dönem müfessirlerin tencîm yerine başka kavramlar kullanmaları (*mubkemu’l-kur’ân*, *mesâkatu’n-nücûm*, *menâzîli’n-nücûm*, *müteferrikan*), ilk dönemlerde tencîm’in henüz istilahî olarak belirgin olmamasına hamledilebilir.⁸ Bu nedenle erken dönem rivayetlerde “tencîm” ve “müneccemen” ifadeleri yerine daha çok *müferrakan* (مفرقا) ya da *müteferrekan* (متفرقا) ifadeleri tercih edilmiştir.⁹

Tencîmü’l-Kur’ân ifadesinden ilk anlaşılması gereken 23 yıllık zaman diliminde gelen ayetlerin meydana getirdiği vahyin bütünü olsa da gerek mushaflaşma süreci gerekse tencîm’e benzeyen kavramların tedavüle girmesiyle konunun ilmi bir disipline dönüşmesinin

² Ebü’l Hasan Ahmed b. Zekeriyyâ İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-lügâ*, (Kahire: Dâru’l-Hâdis, 2008), 887; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân* (Beyrut, ts), 485; Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisâni’l-‘Arab* (Beyrut, ts), 8/471; Muhibuddîn Ebü Feyz M. Murtaza ez-Zebîdî, *Tâci’l-arûs min cenâbiri’l-Kâmûs* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1994), 33/ 478.

³ Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru’l-Hicr, 2001), 22/174; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, Beyrut 1981), 29/89.

⁴ İbn Manzûr, *Lisâni’l-‘Arab*, 8/472; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 485

⁵ Subhî Sâlih, *Mebâbis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1988), 49.

⁶ İlgili ayetler şöyledir: (وبالنجم هم يهتدون) “*Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar.*” (Nahl 16/16); (والنجم والشجر يسجدان) “*Bitkiler ve ağaçlar O’nun buyruğuna boyun eğler.*” (er-Rahmân 55/ 6); (النجم الثاقب) “O, (ışığıyla karanlığı) *delen yıldızdır*” (et-Târik 86/3); (والنجم اذا هوى) “*Batmakta olan yıldızın and olsun ki*” (en-Necm 53/1); (فلا اقسف) (بمواقع النجوم) “*Hayır; yıldızların yerlerine and olsun!*” (Vâkıa, 56/75).

⁷ Ebü Muhammed Abdülhak İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fi kitâbi’llabi’l-‘azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye 2001), 5/251; Ebü Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ûd Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl fi tefsiri’l-Kur’ân*, (Riyad: 1409) 8/22. Ayrıca bk. Ebü Abdirrahman el-Ferâhidî el-Basrî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn müretteben ala burûfi’l-mu’cem*, tah. Abdulhamid el-Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 4/195.

⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, Beyrut: Müessesetü’t-Tarihi’l-‘Arabî (2002), 4/223; Ebü Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. A. Yusuf Necati- M. Ali en-Neccâr (1955) 3/94; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/361.

⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/162; Celaledin Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2008), 88.

ilk adımlarının atıldığı söylenebilir. Erken dönemde oluşmaya başlayan siyasi ve itikat merkezli ekoller Kur'ân ilimlerini de derinden etkilemiştir. Kalam mezheplerinin teşekkül ettiği ikinci ve üçüncü asırlarda *Kitâbü'n-Nüẓûl* isimli eserlerin¹⁰ telif edilmesi, “Allah'ın her gece dünya semasına inmesi” yönündeki bir kısım hadis merkezli yorumların dolayına girmesi bunu göstermektedir.¹¹

Konunun, Kur'ân ilimlerine yansması; bu konudaki bilgilerin bir araya toplanması ve yazılması oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Fehmü'l-Kur'ân*'ı, Kur'ân ilimlerinin çoğunu ilk olarak gündeme getirmesiyle sahasında önemli kabul edilse de bu ilimlerin tedvinine yaklaşık bir asır sonra ihtiyaç hissedildiği görülmektedir. 4. asrın sonlarında, bugün anlaşılan şekliyle olmasa da ilk Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinden biri kabul edilen el-Udfûvî'nin (ö. 388/998) *el-İstignâ fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde konunun emareleri görünmektedir.¹² İlk asırlarda telif edilen eserlerden bazılarının günümüze ulaşmaması ve kaynaklarda müellifin ve eserinin adının zikredilmesi dışında bir bilgi bulunmaması, konunun geç bir dönemde gelişim gösterdiğine hamledilebilir. Bu sahanın ilk sistematik eseri kabul edilen İbn Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Fünûnü'l-efnân*'ında, onu takip eden dönemde Sehâvî (ö. 643/1245)'nin *Cemâli'l-kurra'sı*, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) *Mürşidü'l-vecizî*, Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ve nihayet 10. yüzyılda Süyûtî'nin *el-İtkan*'ında, her bir Kur'ân ilmi müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Bu eserlerin hemen hepsinde az ya da çok '-Tenc'imü'l-Kur'ân' adıyla olmasa da- tenc'im ya da tenzil başlıkları altında konuya temas edilmiştir. Ancak ifade edilmelidir ki, adı geçen son üç eserde, tenc'im'in en önemli ayaklarından biri olduğunu düşündüğümüz, ayet pasajlarıyla ilgili tatmin edici bilgiler bulunmamaktadır. Konu daha ziyade tenc'im'in teşrii hikmetleri üzerine yoğunlaşmıştır ki aslında bu durum bütün bir klasik dönemin görüşünü yansıtmaktadır. Konunun genel çerçevesini ilk belirleyen usulcülerden biri el-Makdisî'dir. *el-Mürşid*, genel çerçeveyi ilk belirleyen eserlerden biridir. Onda yer alan konular; Kur'ân'ın nüzul keyfiyeti, beytulizze, vahyin Kadir gecesinde başlaması, semavi kitapların nüzülü, mevâki'ü-n nücûm, tenc'im'in hikmeti, el-Furkân sûresi 25/32. ayeti ve el-İsrâ sûresi 17/102. ayetidir. Makdisî'den yaklaşık bir asır sonra, Zerkeşî'nin *el-Burhan*'ını önemli kılan, Kur'ân ilimleri için henüz gerçekleşmemiş olan bu usulü tesis etmiş olmasıdır. Zerkeşî'nin, “Tenc'imü'l-Kur'ân” ilmine önemli katkılarda bulunduğu ve ilaveler yapmak suretiyle müstakilleştirdiği söylenebilir. Özellikle İbn Abbas rivayetleri başta olmak üzere, nüzul keyfiyeti, Kur'ân'ın münecemen indirilişindeki hikmet, Hz. Peygamber'in kişisel durumu ve toplumun kültürel yapısıyla ilintisi ve usul açısından en azından sınırlarının tespiti onun eseridir. Süyûtî ise sadece konunun kökleşmesine katkıda bulunmuştur. Sonraki dönemler, büyük oranda Makdisî, Zerkeşî ve Süyûtî'yi tekrarlamaktan öteye geçememiştir. Mesela Celâleddîn el-Bulkînî'nin (ö. 824/1421) kitabına ad olarak seçtiği

¹⁰ Dârekutnî, *Kitâbü'n-Nüẓûl*'de nüzul ile ilgili 93 hadis rivayeti zikretmektedir ki bu hadislerin çoğu Buhârî ve Müslim kaynaklıdır. Bkz. Ebû'l-Hasan, Alî b. Ömer Dârekutnî, *Kitâbü'n-Nüẓûl* (*Kitabu's-Sıfat* ile birlikte), thk. Ali b. M. b. Nasr el-Fukayhi (Beirut: Silsiletü Akâidî's-Selef, 1983).

¹¹ Mesela üçüncü asırda yaşayan, hem muhaddis hem de fakih olan Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (ö. 294/906) yazdığı *Kitâbu keyâmi Ramazân* isimli eserde, Kur'ân'ın nüzulünde önemli bir aşamayı temsil eden “beytulizze”ye bolca atıf yapılması bunun ilginç örneklerindedir. Bk. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Kitabu keyâmi Ramazân*, thk. M. Aşûr-C. Kûmî (Kahire: 1994).

¹² Söz konusu eserde özellikle beytulizze'ye nüzul dolayımında çok kısa değinilmesi hakkında bk.. Suat M. Mertoğlu, “Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Udfûvî'nin el-İstignâ fî 'ulûmi'l-Kur'ân'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fâtîha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 25 (2011), 61.

Mevâkîü'l-ulûm min mevâkî'i'n-nüccüm, tencîm'in müstakilleşmesine sadece mütevazı bir katkı sayılabilir. 12. yüzyıl müelliflerinden İbn Akîle el-Mekkî'nin (ö. 1150/1737) ise *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* isimli eserinde ilk defa müstakil bir başlığa dönüşen "Kur'ân'ın levh-i mahfuzdan Dünya Semasına İndirilişi İlmi"ne yer vermesi kayda değer bir gelişme olarak görülebilir.¹³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Akîle'den önce usul âlimleri arasında böyle bir başlık kullanan bulunmamaktadır. Bazı modern dönem usulcileri de müstakil konu başlığı olarak "tencîmü'l-Kur'ân"a yer vermektedirler.¹⁴ Ülkemizde yazılan usul kitaplarının büyük çoğunluğu birbirinin tekrarı olduğundan, farklı bir bakış açısı görülmemektedir.¹⁵

2. Arka Plan: Hikmet Merkezli Öznel Yorumlar

Usul kitaplarında, "hikmet merkezli" bir bakış açısıyla yorumlanan yirmi üç senelik nüzul süreci, beş-altı maddeyi geçmeyecek özelliklerle dar bir alana sıkıştırılmış; bu ise konuyu belli bir ölçüde arka plana itmiştir. "Kur'ân'ın parça parça nüzulünün hikmetleri" başlığı altında¹⁶ ele alınan konular, birbirinin tekrarı bir mahiyet arz etmektedir. Gerek Arap dünyasında gerekse ülkemizde usule dair telif edilen eserlerde bunun çok sayıda örneğini göstermek mümkünse de biri Türkçe diğeri Arapça iki eserde yer alan alt başlıklara bakmak yeterlidir: "Hikmetü Nüzûli'l-Kur'ân Münecemen"¹⁷ ve "Kur'ân Vahyinde Tedricilik"¹⁸. Aslında *hikmet merkezli* böyle bir yaklaşımın eksiklik olduğu da söylenemez. Zira konunun temel hedeflerinden en dikkate değer olanı belki de dile getirilen bu bakış açısıdır. Ancak bu bakış açısı; tefsir, hadis, kelim ve fıkıh eserlerine yansıdığı şekliyle nesnel ve sistematik olmaktan uzak olup verimli olabilecek bir alanı alabildiğine sınırlamıştır.

İslami ilimler içerisinde tefsir ilminin tedvini ilk dönemler itibariyle, hadise nazara, ihmal edildiğinden, doğal olarak tencîm *bahsi* başta hadis olmak üzere, kelim, fıkıh gibi disiplinlerin içinde kaybolmuştur. Bu bilgiler planlı ve sistematik olmadığından; yapılması gereken, dağınık bu bilgileri yeniden tasnif etmek ve klasik kaynaklarda ortaya konulanları yeniden gözden geçirmektir. Bizim temel yaklaşımımız, geleneksel bakış açısını tümenden ortadan kaldırmak değil, belli bir düzeyde genişletmek ve verimli bir alanın oluşabileceğine katkıda bulunmaktır.

Aslında "*Tencîmü'l-Kur'ân bir ilim midir?*" sorusunun cevabı, aynı zamanda "*nâsib-mensûb bir ilim midir?*" ya da "*esbâb-ı nüzcûl bir ilim midir?*" sorularıyla eşdeğerdir. Zira mesela

¹³ Muhammed b. Ahmed İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (BAE.: Câmiatu's-Şârika, 2006/1427), 1/156.

¹⁴ Subhî Salih, *Mebâhis*, 49; 'Abdulazim Muhammed *ez-Zürkânî*, *Menâbilü'l-İrfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/42

¹⁵ Bu meydana belirtmek gerekir ki, mesela XIX. yüzyılın sonunda kaleme alınan Ahmet Cevdet Paşa'nın (ö. 1895), tefsir usulüne ilişkin, *Hülasatü'l-beyân* isimli eserinde tencîm konusunun bulunmaması bir eksiklik olarak mazur görülse bile modern dönemde telif edilen İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usulü* eserinde; tencîm'e dair bir başlık bulunmaması bir eksiklik değildir.

¹⁶ Örnek çalışmalar için bkz. Mevlüt Güngör, "Kur'ân'ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler", *Diyanet İlmi Dergi* 24/2 (1988); İbrahim Canan, "Resulullahta "Muhataba Göre Hareket" ve "Tedric" Prensibi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11. 12. ve 13. (1993, 1995 ve 1997), 36-73; Muhsin Demirci, "Kur'ânın Nüzul Sürecinde Tedricilik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 9 (2002), 175-198; Necmettin Gökür, "Hz. Muhammed'in Ümmi Olması Kur'ân-ı Kerim'in Peyderpey Nazil Olmasının Hikmetlerinden Biri Midir? Furkan Sûresi'nin 32. Ayeti Bağlamında Müfessirlerin Hz. Muhammed'in Ümmiliği Meselesine Yaklaşımları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 197-222.

¹⁷ Mennau'l-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, Beirut, 1986)

¹⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018).

nâsîh-mensûh'un ulumu'l-Kur'ân'ın bir dalı olduğu tüm usulcüler tarafından ittifakla dile getirilmektedir. Nesih konusunun tüm Kur'ân içinde sınırlı sayıda ayeti ilgilendirdiği bilinmektedir. Oysa 23 senelik süreç bütün Kur'ân ilimlerinin ana malzemesidir. *Tenc'im*'in müstakîl bir ilim olarak öne çıkmamasının nedenlerinden biri, onun erken dönemde ortaya çıkan mekkî-medenî veya nâsîh-mensûh gibi temel bir disiplin olarak görülmemesidir. Ancak bize göre, hem Kur'ân'ın en küçük parçası olan “ayet”i hem de ayet pasajlarını doğrudan konu edinmesiyle ayrıcalıklı bir konumdadır. Bir diğer açıdan ise Kur'ân ilimlerinin tümüne tedarikçilik yapması yönüyle en az diğeri kadar önemlidir.

Konunun nüzul öncesi, nüzul süreci ve nüzul sonrası başlıkları altında yer alan ve birazdan gösterilecek alt başlıkları, aynı zamanda *Kur'ân'ın Doğası*'nı yansıtmaktadır.¹⁹ Vahyin özü, kelimullahın neliği, nasıl indirildiği başta olmak üzere Kur'ân dahil kutsal kitapların nüzul keyfiyeti nüzul öncesi bölümünde; ayetlerin bir, iki, üç, dört ya da beşli gruplar halinde nazil olması nüzul süreci bölümünde; Kur'ân ilimleriyle ilişkisi ve özellikle modern dönem yansımaları ise nüzul sonrası dönemin belli başlı alt başlıklarını oluşturmaktadır. Bu nedenle, biz, konunun, şu üç dönem başlığı altında detaylandırılabilir olduğunu düşünüyöruz:

- a. Nüzul öncesi dönem
- b. Nüzul (süreci) dönemi
- c. Nüzul sonrası dönem

Şimdi bu sınıflamaya göre dönemleri ve içeriklerini tek tek ele alıp inceleyebiliriz.

3. Nüzul Öncesi Dönemde *Tencim*

Aslında nüzul öncesi dönemden maksat, Kur'ân'ın nüzulüne tekaddüm eden olaylar ve dolayısıyla bunları niteleyen terimlerdir. Bu başlık altında daha farklı olgular ele alınabilir-se de bu bölüm özellikle iki olgu üzerinden ele alınabilir: 1. Kur'ânın nüzul keyfiyeti. 2. Tevrat ve İncilin nüzul keyfiyeti. Nüzul öncesi dönemden anlaşılması gereken; hem Kur'ân'dan önce gelen kutsal metinler (Tevrat, İncil, Zebur) hem de Kur'ân'ın nüzulünü önceleyen *kelamullah*, *levh-i mahfuz*, *Kadir gecesi*, *dünya semasına nüzul* gibi konulardır.

Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde vahyin iniş keyfiyeti (*keyfiyyetü'n-nüzûl*) üzerinde yapılan tasnifler iki türdür: İlki soyut ve manevi, diğeri ise somut ve dünyevidir. Birincisi daha çok kelim(ullah)ın mahiyeti (vahiy, levh-i mahfuz, beytulizze'ye nüzul) ve insanlara intikalini (tüm kutsal metinler) konu edinmektedir. İkincisi ise; tam da nüzul sürecini, Kur'ân'ın biza-tihi teşekkül dediğimiz dönemini yansıtmaktadır. Her ilim dalının bir *terminolojisi* olduğu düşünüldüğünde terimleri bulunmayan bir alana zaten ilim de denilemez. Aslında Kur'ân semantiğini anlamak biraz da ondaki *anahtar terimleri* çözümlmeye bağlıdır.²⁰ Mesela vahiy söz konusu olduğunda onda “anahtar terim” (key terms)'lerin sayısı artmaktadır: Nüzûl, inzâl, tenzîl, tertîl ve tafsîl kavramları gibi. Ancak bir de *odak terim* (focus Word)'ler vardır. Odak terim, birbiriyle ilişkili kelime grubu içinde başat olan kavram iken, anahtar terim bu

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Tuncer, *Kur'ân'ın Doğası Üzerine* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020).

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk.; Toshihiko Izutsu, *God and Man in The Quran Semantics of the Quranic Weltanschauung* (Tokyo: Keio Universty, 1964), 11.

kelimeler grubu içindeki kilidi açacak kelimedir. Bu yönüyle konuyla ilgili kelimeleri ikili bir tasnife tabi tutmak mümkündür. Biri sözcük düzeyinde genel yapıya katkı sağlayan kelimeler (inzâl, tenzîl, tertîl, tafsil ve müks), diğeri terimsel (kavramsal) anlam dünyasına sahip kavramlardır (kelam, kelimullah, levh-i mahfuz, beytülma'mûr). İlk gruptaki kelimeleri anahtar terim'ler olarak kabul ettiğimizde "vahiy" *odak kelimesi* olmaktadır. Meseleyi daha özele indirdiğimizde ise -Kur'ân da bu formda geçerse de- bu çalışmanın ana kavramı olan tencîm'i *odak kelimesi* yaptığımızda, aynı kelime grubu *anahtar terim* olmakta ve vahyin nüzul keyfiyetine işaret etmektedir. "*Levh-i mahfuz*"u odak kelimesi yaptığımızda ise *ümmü'l-kitâp, kitâb-ı meknûn, kitâb-ı mübin, imam-ı mübîn* "anahtar terim" olmakta ve Kur'ân'ın levh-i mahfuzdaki mevcudiyetine gönderide bulunmaktadır. Bu kadar da değildir. Levh-i mahfuzun bu terimlerle ilişkisi yanında dolaylı başka kavramlarla (*ruh, rûbu'l-emîn, rûbu'l-kuds*) ve farklı bir bağlamda (*sefere melekleri, ümmilik, şerefli elçi*) dolaylı ilişkisi bulunmaktadır.

Bu bölümün en önemli yanı, Müslüman bilincin zihninde bir dogma olarak varlığını asırlardır sürdüren, herhangi bir sorgulamaya tabi tutmada isteksiz davrandığı "*üçlü nüzul teorisi*"dir". Bu teori, Kur'ân'ın önce levh-i mahfuz, ikinci olarak beytülizze denen en yakın dünya semasına ve üçüncü aşamada insanlığa ulaştırılması, sorgusuz sualsiz kabul edilmiş ve hiçbir eleştiriye tabi tutulmadan günümüze intikal etmiştir. Kur'ân ve hadiste doğrudan mevcudiyetine ilişkin bir bilgi bulunmayan bu bakış açısı, İbn-i Abbas'a atfen, asırlarca İslam toplumunun kutsal kitap algısını büyük ölçüde belirlemiştir. Aslında konu, Tencîmü'l-Kur'ân'ın yapısal özelliğe sahip "kelamullah", "levh-i mahfuz" ve "beytülizze gibi inşâi (kurucu) kavramlarla ilgili olduğundan üçlü nüzul teorisi'ni tam olarak resmetmektedir. Nüzul sürecinde bir sorun teşkil etmeyen Allah'ın kelamının ne'liği sorunu, daha ilk asırlarda Allah'ın sıfatlarından "kelam" ve "kelamullah"ın mahiyeti etrafındaki tartışmalar nüzul öncesi dönemin konularındandır. Benzer şekilde Kur'ân'ın tekevvünü, kelamın kadim ya da hâdis oluşu, levh-i mahfuz'da bulunmasının anlamı ile oradan beytülizze'ye (dünya semasına) inmesi ve klasik dönem tefsirlerinin, neredeyse tamamının, bu bakış açısına sahip olması da bu bölümün ana konularıdır.

Semavi/kutsal kitapların nasıl indirildiği; *Tevrat, Zebur ve İncil*'in mahiyeti ve inzal biçimleri de bu bölümün önemli konularından biridir. Belirtmek gerekir ki *Tevrat, Zebur ve İncil*'in bütün olarak, tek celsede indirildiği, genel kabullerden biridir. Kur'ân'ın onların tek celsede nazil olduğu yönünde ki beyanı Allah'ın söylediği bir hüküm olarak değil, inanmayanların dile getirdiği bir iddia olarak tasvir edilmiştir. *Tevrat, İncil ve Zebur*'un aynı Kur'ân gibi parça parça nazil olduğunu söyleyenler ile bir defada nazil olduğunu söyleyenler görüşlerini özellikle el-Furkan sûresinde yer alan 32. Ayete dayandırmışlardır. Ayetten, Kur'ân'ın peyderpey diğer kitapların ise toptan indirildiği yönünde bir anlam çıksa da aslında diğer kitapların defaten indirildiği kâfirlerin sözü olarak aktarılmakta, yani ikinci kısımdaki kesinlik birinci kısım için geçerli olmamaktadır. Zira bu sözün müşriklere ait oluşu müfessirler arasında *كذلك* kelimesi bağlamında ele alınmış ve Ehl-i kitaptan alınan bir bilgi olarak yorumlanmıştır.²¹ Aslında kutsal kitapların toptan nüzülü algısı, geç bir dönemde, 11. Asırda Eşari

²¹ Râzî, *Mejâlih*, 24/77; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 19/9-10; Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 15/407; İbn Âşûr, Muhammed, *et-Tabrîr ve't-Tevrîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 19/20.

mezhebine mensup İbn Füreyyk'e nispet edilmektedir.²² Buna köklü bir karşı çıkış daha geç bir dönemde, 15. Asrın sonlarında yapılabilmıştır: Yaşadığı dönemde Ehl-i kitapla münasebetleri olduğu anlaşılan müfessir Burhaneddin el-Bikâî (ö. 885/1480), tefsirinde, önceki kitapların da Kur'ân gibi nazil olduğunu, kutsal kitapların gerek muhtevalarında gerekse nüzul keyfiyetlerinde bir farklılığın olmadığını ve olamayacağını dile getirmektedir.²³ Bikâî'den bir asır önce Ebu Hayyan (ö. 745/1344)'ın dilsel itirazı, bu ölçüde kesin ve sert bir çıkış olmaktan ziyade daha çok inzal- tenzil kelimelerinin kavramsal ayırımıyla ilgilidir.²⁴ Bu noktada biri Endülüslü diğeri Şam'lı her iki müellifin de coğrafi olarak Müslüman olmayan topluluklar ile birlikte yaşamalarının etkisi sorgulanmaya değerdir. Öte yandan, bu anlayışa Bikâî'den sonra pek bir itiraz gösterilmemiş, ancak modern döneme gelindiğinde, bazı müfessirler konuyu tekrar dillendirebilmişlerdir.²⁵ Eldeki mevcut İncil ve Tevrat'ın kitaplaşma süreci, sadece İslami kaynaklar açısından değil, kendi kaynakları açısından da tek düze değildir ve onlarda da benzer yorumlar bulunmaktadır.²⁶

el-Bakara sûresinde (2/285), “gönderdiğimiz elçiler (peygamberler) arasında bir tefrik yapmayı” diyen ilahi kudretin, onlara gönderdiği beyanın (vahiy) indiriliş biçiminde niçin böylesine köklü bir değişikliğe gittiği, üzerinde durmayı gerektirecek kadar önemli bir soru(n)dur. Hz. İsa'nın bizzat vahiy olması, Zebur'un hitabi/şî'rî bir karakter taşıması, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın okuma yazma bilmeleri toptan değerlendirildiğinde; interdisipliner çalışmaların verilerine duyulan ihtiyaç bu bölümü yakından ilgilendirmektedir.

Nüzul öncesi döneme ilişkin konulardan biri de inzal-tenzil ayırımının gerek Kur'ân'ın gerekse diğer kitapların tekevvün sürecine gerekçe yapılmasıdır. Tevrat, İncil ve Zebur'un inzâl, Kur'ân'ın ise tenzîl kavramıyla ilişkilendirilmesi ile yetinilmemiş, aynı zamanda Kur'ân özelinde; Kadir sûresi ilk ayeti bağlamında da kullanılmıştır. Dolayısıyla bu

²² Muhammed b. Hüseyin b. Füreyyk el-İsfahânî, *Tefsiru İbn Füreyyk*, Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi 50, Varak 19b akt. Gökür, “Hz. Muhammed'in Ümmi Olması Kur'ân-ı Kerim'in Peyderpey Nazil Olmasının Hikmetlerinden Biri Midir?”, 212).

²³ Bikâî'nin, nüzulün defaten ve bir anda gerçekleşmediğini çok açık ifadelerle dile getirmesi hakkında bk. Burhanettin Ebü'l Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Naẓmü'd-dürrer fî tenâsübi'l-âyi ve's-suver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/ 507.

²⁴ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mubîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 6/455.

²⁵ Bu meyanda üç modern dönem müfessirinin bu konudaki görüşleri de şöyledir: Şevkânî (ö. 1250/1834) el-Furkân sûresi 25/32. âyet bağlamında önceki kitapların Kur'ân'dan farklı bir tarzda indirildiği iddiasını yanlış bulmaktadır: “Kur'ân vahyinin önceki kitaplardan farklı olduğu iddiası doğru değildir. Bu kitaplar da tıpkı Kur'ân gibi parça parça nazil olmuştur. (وهذا زعم باطل ودعوى داحضة فان هذه الكتب نزلت مفرقة كما نزل القرآن).” (bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî. *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahman Umeyre, ts., 4/98-99). Tâhir b. Âşûr'un (ö. 1973) bu konudaki görüşü de aynı istikamettedir: “وكذلك الزبور نزل قطعا كثره” *“Zebur da (diğerleri gibi) parça parça (müncemen) nazil olmuştur.”* (bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tevârîh*, 19/18-19). İzzet Derveze (ö.1984) ise bir defada nüzulün mümkün olamayacağını şu sözlerle dile getirmektedir: “Kur'ân'da diğer kitapların yazılı ve defaten indirildiğine dair herhangi bir sarabat bulunmamaktadır.” (لم يرد في القرآن) (صراحة ان الله انزل الكتب الأخرى مكتوبة ودفعة واحدة). (bk. M. İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-badîs tertibu's-suver hasebe'n-nüzûl, Kur'ânü'l-mecid* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2000), 3/ 82).

²⁶ Yahudi kaynaklarında, Tevrat'ın bir defada, toplu hâlde yazılı olarak indirildiği görüşü hâkim olsa da buna muhalefet eden yorumlar da vardır. Rabbi Akiba ile Rabbi Şim'on ben Lakiş, Tevrat'ın bir defada bütün olarak vahy edildiğini ileri sürmektedirler. (Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat (Mahiyeti, Tabrihi ve Yahudi Hayatındaki Yeri)* (Ankara: Seba Yayınları, 1997), 56-57). O'nun toptan ve fakat iki farklı zamanda vahy edildiğini öne sürenler de vardır. Bu görüşlerin tam karşısında yer alan görüşler de vardır. Öte yandan Rabbi Yişmael gibi bazı Yahudi kaynakları, genel olarak önceki vahiylerin özel olarak da Tevrat'ın müncemen inzal edildiğinde ısrar etmektedirler. (Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 56).

ayrım, Tencîmü'l-Kur'ân'ın en önemli dilsel argümânlarından biridir.²⁷ Kur'ân'da “*ne-ze-le*” kökünden türeyen tüm kavramlar²⁸ arasında en dikkat çekici olanı; *tenzîl*'in insanlar arasında vuku bulan bir konuşma eylemi için asla kullanılmamasıdır.²⁹ Çünkü ontolojik eşitliğin bulunduğu bir yerde konuşmanın istikameti her hâlükârda dikey değil, yatay olmak zorundadır. Doğrusu tüm tefsir literatüründe yer alan bu mesele, en temelde hem dilci hem müfessir olan Râgıb el-İsfehânî (ö. 400/1010 [?])'nin dilsel argümantasyonu etrafında şekillenmiştir. Netice olarak, söz konusu kavramsallaştırma genel kabule mazhar olsa da³⁰ bize göre ne tenzil kesin ve kati olarak sadece peyderpey inmeyi ne de inzâl kelimesi toptan bir indirmeyi ifade etmektedir. Kur'ân'da birbirleri yerine kullanımları bunu göstermektedir.³¹

4. Nüzul Sürecinde *Tencim*

Bu dönemi, 23 senelik vahiy süreci oluşturmaktadır. Tüm bu zaman dilimi, tencîmin kelime anlamıyla, sürecin bizatihi kendisidir. Bununla beraber bu süreci yakından ilgilendirmesi bakımından, biz, şu dört başlığın öze ilişkin olduğunu düşünüyoruz: Hz. Peygamberin ümmîliği, vahyin kesintiye uğraması, Garanik hadisesi ve ayet pasajlarının miktarı.

Parça parça nüzulünün temel gerekçelerinden biri, Hz. Peygamber'in “ümmîliği” olarak düşünüldüğünden; Furkân sûresi 32. ayeti, müfessirler tarafından çoğunlukla “ümmîlik” bağlamında yorumlanmıştır.³² “Tencîm”i hikmet merkezli ele almanın tabii bir neticesi olarak, Peygamber'in okur-yazar olmadığı nitelemesi, onun bilgisinin kesben olmadığı yönünde yorumlanmıştır.³³ el-Ankebût sûresinde (29/48) geçen “*Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın*” ayeti, en güçlü kanıt olarak sunulmuştur. Hadislerde geçen “*Biz ümmî bir ümmetiz ne yazı yazarız ne de besaptan anlarız.* (إنا أمة أمية لا نكتب ولا نحسب)” ifadesi ikinci referans noktasını oluşturmaktadır.³⁴ Bir diğer nokta; kelim ilmi açısından, peygamberlerin “fetanet” sıfatı üzerinden tartışılmış, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediğini ifade eden tarih ve siyer bilgileri de bu verileri teyit etmekte kullanılmıştır. İlk dönemler itibarıyla İbn Abbas'ın “*Hiz. Peygamber okuma-yazma bilmezdi*”³⁵ şeklindeki değerlendirmesi genel kanıyı oluşturmada hayli belirleyici olsa da farklı yorumlar dile getirenler de olmuştur.³⁶ Mesela rivayetlere bakılırsa ilk iki asırda, Hz. Peygamber'in vefatından önce yazmayı öğrendiği yönünde yaygın bir kanaatin tedavülde olduğu anlaşılmaktadır. Öte yanda Hz. Peygamber'in vefat edeceği ana kadar bir harf veya bir satır bile yazamadığını dile getirenler,

²⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İshak Özgel, “Kur'ân'ın Üç Aşamalı Nüzülü Anlayışının Lügavi Temelleri Üzerine Bir Değerlendirilme (Kur'ân Tasavvuru Oluşturmaya Doğru)”, *Araştırmalar – İnsan Bilimleri Araştırmaları* 3/5-6 (2001), 89-114.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Stefan Wild, “Kur'ân'da Nüzül, Tenzîl ve İnzâl Kavramlarının Tezahürleri”, çev. Faruk Tuncer, *Asos Journal*, 9/121 (2021), 423-434.

²⁹ Izutsu, *God and Man*, 165.

³⁰ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fetbu'l-bârî bi şerhi Sahîbi'l-Buhârî*, (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), 13/464); Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beyrut, 1983/1403), 68.

³¹ Mesela bk. Âl-i İmrân 3/3.

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Gökkür, “Hz. Muhammed'in Ümmî Olması Kur'ân-ı Kerim'in Peyderpey Nazil Olmasının Hikmetlerinden Biri Midir?”, 197-222

³³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/321-2; Tâhir b. Aşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, 21/10.

³⁴ Buhârî, “Savm”, 13; Müslim, “Sıyâm”, 135; Ebû Dâvûd, “Savm”, 4; Nesâî, “Sıyâm”, 17. Ayrıca “*Ben ümmî olan bir ümmete gönderildim*” (بعثت الي أمة أمية) hadisi de aynı anlamdadır. (Tirmizî, “Kıraat”, 2944)

³⁵ Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Meârif, 1344), 7/42.

³⁶ Mesela bk. Muhammed Âbid el- Câbirî, *Medhâl ile'l-Kur'ân*, (Beyrut: Merkezu Dirâsâtü'l-Vahdetü'l-'Arabiyye, 2006), 89-98.

rivayetlerin zayıf ve asılsız olduğunda ısrar etmektedirler.³⁷ Ayetlerin tespit ve tevsikinde vahiy kâtiplerinin sayısı, değişik çevrelerle münasebetler dolayımında gönderilen mektuplar, yapılan antlaşmalar dikkate alındığında; peygamber sonrası dönemde bir kısım farklı anlayışlar olsa da³⁸ müfessirlerin ümmîlik konusunda isteksiz davrandıkları özellikle belirtilmelidir.

Kur'ân'ın defaten indirilmediğinin (ya da tencîmen indirildiğinin) en önemli kanıtlarından biri “*fetret-i vahy*” denilen, ilahi mesajın kesintiye uğramasıdır. Kaynaklarda fetretin bir veya birden fazla kez vuku bulduğuna ilişkin dile getirilenler, söz konusu fetret veya fetretlerin hangi sure/surelerden sonra meydana geldiğine ve bu kesintilerin ne kadar sürdüğüne ilişkin farklı bilgilerden oluşmaktadır. Kesintinin ne kadarlık bir süreye tekabül ettiğinde, hala belirsiz alanlar bulunmaktadır. İlk fetret dönemi ile ilgili kaynaklarda dile getirilenler, vahyin Hz. Peygamber'in istek ve arzusu istikametinde olmadığı, onun duyduğu korku ve endişenin bertaraf edilmesi için zamana ihtiyaç duyulması ile ilişkilendirilmiştir.³⁹ Bize göre, ilk vahyin ardından meydana gelen kesintinin süresini ve arka planını yorumlamak için sonraki inkıtalara bakmak⁴⁰ gerekmektedir. Her ne kadar vahyin bir süreliğine kesildiğine ilişkin kaynaklarda çokça rivayet bulunsa da Hz. Peygamber'in şiddetli arzusuna rağmen nüzulün hemen gerçekleşmemesi önemli bir ayrıntıdır ve bu durum aslında “*fetret-i vahiy*”den daha ziyade Kur'ân'ın tencîmi özelliğinin tabii bir yansımasıdır.

Garânîk hadisesi, tencîm konusunun önemli halkalarından bir diğeridir. Çünkü Kur'ân, yirmi üç yıllık bir zaman sürecinde değil de defaten nazil olmuş olsaydı belki de “Garânîk olayı” denilen vaka, tefsir tarihi içerisinde kendine hiç yer bulamayacaktı. Rivayetlere yansıyan şekliyle, Kur'ân'ın açıkça koruma altında olduğu, hem semada hem de yeryüzündeki korumanın devam ettiği, vahyin herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan gerek tebliğ aşamasında gerekse tebliğ sonrasında muhafazası sıklıkla dile getirilmiştir.⁴¹ Hadiseyi tefsir tarihinin sorunlu konularından biri kılan, güvenilir pek çok müfessir tarafından bu konudaki rivayetlere yer verilmesidir.⁴² Kısaca anlatılan bu hadise oryantalistler için, bilinen nedenlerden ötürü, paha biçilmez olsa da özellikle muteber tefsirlerde ilgili rivayetlere yer

³⁷ Ebü'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 21/4.

³⁸ Bunu görmek için, erken dönemde başlayan tartışmaların seyrine; beşinci asırda, İslâm coğrafyasının en uç noktasında, Endülüs'te yaşanan bir olaya bakmak yeterlidir. Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) isimli bir alimin bir ders esnasında, *ümmîlik* konusunda dile getirdiği görüşler sonrasında bazı alimler tarafından eleştirilmiş ve sonrasında tekfirleşmeye kadar gitmiştir. Bk. Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *Risâle fî'l-hilâf el-vâkî fî kitâbet en-Nebî...el-Hudeybîyye*, Süleymaniye kütüphanesi, nr. 1885/3, yap.105b-115b akt. Ramazan Şeşen, “Peygamber Hz. Muhammed'in Okuma-Yazma Bilmediğine Dair Rivayetler, Bu Konuda Ebü'l-Velîd el-Bacî tarafından Yazılan Risale, XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, 2/477.

³⁹ İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, 1/199-200.

⁴⁰ Erken dönemde nazil olan Alak, Müddessir ya da Müzzemmil surelerinin yanı sıra özellikle “*fetret-i vahy*”le ilişkilendirilen ed-Duhâ sûresinin nüzülü böyledir. (Kurtûbî, *el-Câmi*, 22/337). Benzer şekilde el-Mesed sûresi, Kehf sûresi 23-25. Ayetleri, en-Nûr sûresi 11. ayetten itibaren ilgili pasaj ve et-Tevbe sûresi 118. Ayetleri bağlamında dile getirilmektedir. (İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevîr*, 11/26).

⁴¹ Kurtûbî, *el-Câmi*, 18/12-13; Ebü'l-Fidâ İmadüddîn İsmâil İbn Kesîr, *Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm* (Kahire: Müessesetü Kurtubâ, 2000), 14/ 150.

⁴² Mesela bk. Taberî, *el-Câmi'l-beyân*, 16/603-5; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an bakâ'iki gavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûbi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmet Abdilmevcut- Ali M. Muavviz, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998/1418), 4/203-4; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn b. Abdurrahmân bi. Ali b. Muhammed İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983) 5/441-442; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 10/84-6; Kurtûbî, *el-Câmi*, 14/425; Râzî, *Mefâtih*, 23/50.

verilmesi⁴³ kafa karıştırıcı mahiyetiyle bu bölümde ele alınmayı bekleyen konulardandır. Ancak belirtmek gerekir ki kendi alanının otoritesi kabul edilen müfessirlerin bu rivayetleri eserlerine almış olması tek başına hadisenin vukuunu göstermediği gibi, olayın katiyetle vuku bulmadığını söyleyenlerin dile getirdikleri de vaziyeti kurtarmaktan uzak görünmektedir.

4.1. Ayet Miktarları/Pasajları:

Kur'ân'ın en küçük parçası kabul edilen âyetler üzerinde ilk asırlardan itibaren yapılan çalışmalar büyük bir yekûn tutmakla birlikte özellikle “*Fevâsülü'l-ây*”, “*Addü'l-ây*”, “*el-Vakf ve'l-ibtida*” gibi ilimler büyük oranda Kur'ân âyetlerinin biçimsel yönü üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca ayet miktarlarının tayin ve tespiti, bir kısım zorluklar içermektedir. Tefsir, hadis, siyer ve ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde dağınık olarak bulunan rivayetlerin senet ve metin yönünden sahih olup olmaması bir yana rivayetlerin çokluğu bu konudaki güçlüğü daha derinleştirmektedir. Dile getirilen rivayetler, sübut açısından tahkike muhtaç olmakla beraber te'lif edilmeye de muhtaçtır.

Tefsir tarihi kitaplarında ayet ve surelerin nüzul sırasıyla ilgili verilen bilgiler kısmen izah edici olmakla birlikte tedahüller söz konusudur. Ayetlerin tekil yapısal özelliği bu bağlamda ele alınması gereken öncelikli meselelerden biridir. Buna göre ilk gelen ayet pasajları ile son gelenler arasında artan bir ivme gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle, gelen ayetlerin kelime sayısı geçen seneler içinde artan bir grafik sergilemekte, ayetlerin içeriğindeki konu farklılıklarında da artan ve yükselen bir grafik gözlenmektedir.⁴⁴

“*Seb'u'l-mesânî*” ifadesindeki ayet sayılarına yapılan vurgu, el-Mülk sûresi hakkında farklı varyantlarla “*Kim Kur'ân'dan 30 ayet okursa (Tebareke) o kişiye şefaet edilir*”⁴⁵ denilmesi ve el-Ahzâb 33/23. ayeti ile et-Tevbe sûresinin son iki ayeti etrafındaki tartışmalar, sure olgusundan ziyade tekil ayetlere ve onların sayılarına yapılan vurguyu göstermektedir.⁴⁶ Hz. Peygamber'in vefatından hemen önce iki kez gerçekleşen “arza hadisesi”; ayetlerin tertibinin tevkifi olduğuna, Kur'ân'ın tertibinin Cebrail'in talimiyle belirlendiğine delil⁴⁷ sayılmaktadır. et-Tevbe sûresi son iki ayeti hakkında Hz. Ömer'e atfedilen “*Eğer o iki ayet, üç ayet olsaydı onu tek başına bir sure yapardım.*” şeklindeki beyan, tertibin tevkifiliğine hâle getirdiği gibi ayet miktarları konusunda da sorunlara neden olmaktadır.⁴⁸ Pek çok kaynakta geçen bu rivayetin sahih olması hâlinde, nüzul sürecinde nazil olan ayetlerin sanıldığı gibi belli bir miktara te-kabül etmediğini göstermektedir.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Garanik Hadisesinin İstismarcıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24, (1981), 69-82. Söz konusu rivayetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akseki, A. Hamdi, *Garanik Efsanesi*, Birun Yayınları, İstanbul, ts., 46.

⁴⁴ Mesela hicretin ilk yıllarında nazil olan el-Hümeze sûresi 9 âyet 33 kelimedenden, hicretin sonlarına doğru nazil olan el-Mâide sûresinde âyet sayısı 125, kelime sayısının ise 2636'a çıkması hakkında bk. Mehdi Bazergân, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci* (İstanbul: Fecr Yayınları, 1998), 30, 129, 143.

⁴⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*, thk. Ganem Kazuri el-Hamd (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtâti ve't-Türâsi ve'l-Vesâik, 1994), 38-39.

⁴⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm, *el-Mürşidü'l-veçîh il 'ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*, tah. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: 1975), 45, 66; Zürkânî, *Menâbilü'l-İrfân*, 1/347-348.

⁴⁷ Zerkeşi, *el-Burbân*, 1/6; İbn Akile, *eş-Ziyâde ve'l-İbsân*, 2/8.

⁴⁸ Ebû Bekir Abdullah İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâbih*, thk. Muhibüddin A. Vaiz. (Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995), 1/221.

Kesin bir kriter olmasa da nazımın bu konuda yardımcı olabileceği söylenebilir. Mesela el-Müzzemmil sûresinin sebab-i nüzul rivayetleri dikkate alındığında olayın Mekke'de geçtiği anlaşılmaktadır. Ayetlerin siyak ve sıbakı da buna işaret etmektedir. 20 ayetten meydana gelen surenin ilk on dokuz ayeti tek kafiyeli olup oldukça kısadır. Bu yüzden sure 19 ayetiyle bir bütünlük sergilerken, 20. ayete gelindiğinde bir farklılık olduğu hissedilmektedir.⁴⁹ Nazım yanında muhteva açısından da benzer bir durum söz konusudur. Yıllar geçtikçe ayet ve surelerin kelime sayısında orantısız bir artış olurken, lafız yönünden de büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Öte yandan er-Rahmân, eş-Şuarâ, el-Kamer ve el-Mürselât surelerinde birden fazla tekrarlanan ayetlerin varlığı da bu istikamette ele alınması gereken bir başka konudur.

Ayet miktarlarını tespit etmekte ana sorunlardan bir diğeri, ayetlerin müstakilliği konusunda özellikle kıraat imamlarından gelen farklı rivayetlerdir. Bu, daha ziyade anlama ilişkin kelime ve harflerin özel durumuyla ilgilidir.⁵⁰ Orta uzunlukta bir ayetin özellikle kıraat imamları tarafından bazen iki ayet olarak zikredilmesi konumuz açısından sorunlu bir alan olarak görülebilir. Mesela Basralılar ve Şamlılar, mevcut *mushafta* el-Bakara 2/255. ayetin -ayetü'l-kürsî'nin- (الله لا اله الا هو الحي) kısmına kadarını bir ayet, geri kalan kısmının bir başka ayet olduğu kanaatinde dirler.⁵¹

Bir kısım olaylara verilen cevaplardan oluşan ayet öbeklerinin ne kadarlık bir miktara tekabül ettiğini gösteren değişkenlik önemli bir başka veridir. Kur'ân'ın bütünü nazara alındığında ne kadarlık bir ayetin nazil olduğunu, hadisenin seyri ve zaman aralığı belirlemektedir. İlk vahiy yıllarında ayet gruplarının daha az, ilerleyen yıllarda ise artan bir ivme gösterdiği, bu konuda alınacak mesafenin ilk adımı olarak görülebilir. Kur'ân ilimleri eserlerinde, gelen ayet miktarlarının bir, iki, üç ya da beş ayet veya on ayet olduğu yönünde farklı bilgiler nakledilmektedir. Bundan daha çok ya da daha az olarak da geldiği vakidir. Sahabe'nin çoğunun şahadetiyle Hz. Peygamber'in kendilerine onar ayetlik grupları talim etmesi hem kolay ezberlenmesi hem de amel edilmesi şartına bağlanmaktadır.⁵²

Öte yandan alt limit olarak bir ayetlik bir ayırım da bazen durumu izah etmemektedir. Zira fevâsülü'l-ây ya da el-vakf ve'l-ibtida ilminin ilgi alanına giren; ayet nerede başlar nerede biter tartışmaları, yarım ayetlik nüzullerin gerçekleştiğini de göstermektedir. Burada yarım ayetten maksat, üç dört kelimedenden oluşan kısa bir ayet değil, müstakil bir ayetin yarısı ya da bir bölümüdür. Orta uzunlukta bir ayetin içinde geçen üç kelime küçük bir bölümün de müstakil nüzule konu olduğu yönünde nakiller bulunmaktadır. Mesela en-Nisâ sûresi 4/95. Ayeti; وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ

⁴⁹ İskoç asıllı oryantalist Richard Bell'in (ö. 1952) *The Qur'an: Translated, with a Critical Re-arrangement of the Surah* isimli eserinde el-Müzzemmil sûresinin 20. ayetinin çok uzun olduğu, bu nedenle bu ayetin ilgili surenin girişine uyum sağlaması için değiştirildiği iddiası hakkında bk. Selim Türçan, "Kur'ân'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatır mı? Müzzemmil Sûresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010/1), 67-100.

⁵⁰ Dâni, *el-Beyân*, 69; İbrahim b. Amr el-Ca'berî, *Hüsnü'l-Medved fi fenni'l-'aded*, thk. Cemal b. es-Seyyid b. Rifâi eş-Şayib (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh Li't-Türâs, 2005), 30-31

⁵¹ Dâni, *el-Beyân*, 140, 151, 183.

⁵² Abdürrezzak Ali Musa, *el-Muharrerü'l-vecîz fi 'addi âyi'l-Kitâbi'l-'azîz* (Riyad, 1988), 21.

عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا hakkındaki rivayetler konuyla ilgili açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Buna göre Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 45/665 [?]) gelen açıklama şöyledir: “Hz. Peygamber bu ayeti bana yazdırırken âmâ olan Ümmü Mektûm çıkageldi ve ‘Ey Allah’ın Resulü! Yemin ederim ki eğer görseydim ben de cihada katılırdım’ dedi. Bunun üzerine Peygamber’in dizî dizimin üzerinde iken vahiy gelmeye başladı, bacağıma öylesine bir ağırlık çöktü ki uyluk kemiğim kırılacak sandım. Sonra onun üzerinden bu hâl giderildi ve (غير أولي الضرر) özjür sabibi olanlar dışında’ kaydı nazil oldu.”⁵³ Buhârî’nin ayetle ilgili yer verdiği dört rivayetten ikisinde القاعدون من المؤمنين ifadesinden sonra vahiy kâtibini çağırdığı, birinde ise لا يستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدين في سبيل الله kısmının nazil olduktan sonra Ümmü Mektûm’un (ö. 15/636) geldiği kaydedilmektedir. Ayetin nüzul aşamasında Hz. Peygamber’in vahiy kâtibini çağırması, ayetin iki aşamada gerçekleştiğine hamledilebileceği gibi yarım ayetlik bir nüzule de işaret etmektedir. Bu rivayetlere bakılırsa لا يستوي القاعدون من المؤمنين ifadesinin nüzulünün hemen akabinde böyle bir hadisenin gerçekleşmiş olma ihtimali hayli yüksektir. Muhtemeldir ki dinleyenler arasında bulunan Ümmü Mektûm’un kendi durumuyla ilgili sorusu ilave bir vahiy gerektirmiştir.⁵⁴ Kıraat ilmi açısından (غير) ifadesinin damme, fetha ve kesre ile de okunabileceğine ilişkin tartışmalar bir yana özellikle damme ve fetha ile okunması da ayetteki üç kelime kısmının nüzulünün müstakillikinde veri olarak kullanılmıştır.⁵⁵

Benzer bir durum et-Tevbe sûresi 9/28. ayeti için de geçerlidir. Ayetin ilk kısmı olan يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا bölümü nazil olunca bir grup Müslümanın Hz. Peygamber’e müracaatları sonrasında (وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً) ile başlayan kısmın nazil olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Buna göre müşrikler Mescid-i haram’a geldiklerinde, şehirde belli bir ekonomik canlanma oluyordu. Onların Mescid-i Haram’a girmelerinin yasaklanması, ticari hayatın sekteye uğraması endişesini doğurmuştu. Böyle bir yasak, müminleri telaşa düşürmüş olmalı ki sahabe, ayetin nüzulünü duyar duymaz Hz. Peygamber’e müracaat edip “Bundan sonra geçimimizi nasıl temin edeceğiz?” deyince ayetin içerisinde geçen وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ bölümü nazil olmuştur.⁵⁷ Hülasa hicretin dokuzuncu senesinde, müşrikler hac yapmak için Mekke’ye girmeye hazırlanırken nazil olduğu anlaşılan ayet,⁵⁸ iki farklı bölüm hâlinde inmiş olmalıdır.

Üç, dört ve beş ayetlik gruplar hâlinde indiğine ilişkin erken dönem eserlere yansıyan rivayetler, malumun ilamı nevinden olsa da konunun belli bir düzeyde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. “Kur’ân beşer ayet beşer ayet indirilmiştir” yönündeki pek çok rivayet genelde Hz. Ali (ö. 60/680) ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre her defasında tekrar edilen “ona beş ayet okudum, bana yeter dedi, sonra biraç daha arttı” deyince râvinin, kendisine okuduğu

⁵³ Buhârî, “Tefsir”, 4, 18; Süyûtî, *Lübâbu’n-Nüekûl*, 133.

⁵⁴ Buhârî’de geçmeyen fakat rivayetlere yansıyan şekilde Zeyd b. Sâbit’in, (غير أولي الضرر) kısmının yalnız başına indirildiği ve kendisinin bunu ayete ilhak ettiği ve hatta “Nefsîm elinde olan Allah’a yemin olsun ki, ilave ettiğim yeri şimdi görüyor gibiyim (انظر الي ملحقها) الذي بيده فكاني انظر الي ملحقها) demesi konuyu açıklar mahiyettedir. İbn Hacer, tamamlayıcı bilgiler nakletmekte, vahyin gerçekleştiği esnada Cibril inmiş ve (tabir yerindeyse kalemin mürekkebi kurumadan) tekrar geri dönmüştür. (ان جبريل هبط و رجع قبل ان يجف القلم). Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 8/114.

⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 7/366; Râzî, *Mefâtihü’l-ğayb*, 11/7.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyan*, 11/401; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/31; İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve’t-Tenvir*, 10/160.

⁵⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 100

⁵⁸ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 2/500; İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve’t-Tenvir*, 10/160.

kişiden böyle öğrendiğini yinelediği belirtilmektedir. Hz. Ali'nin “Çünkü Kur'ân bu şekilde nazil oldu. Kim onu böyle ezberlerse unutmaz. Bunun tek istisnası el-Enfâl sûresidir. Çünkü o defaten nazil oldu. Semada yetmiş bin melek eşliğinde peygambere ulaştı. Hiçbir hasta yoktur ki ondan şifa bulmasın” açıklaması ilgi çekicidir.⁵⁹ Bundan başka Hz. Peygamber'in ayetleri yirmişer, otuzar okuttuğu şeklinde bilgiler de nakledilmektedir⁶⁰ ki, Kur'ân'da “ta'şir” ve “tahmis” konusunun, ayetlerin nüzul miktarlarının, nüzul sonrası döneme ait tabii bir yansıması olarak görülebilir.⁶¹

Mekkî surelerden müstakil nazil olan el-Kadir, el-Fîl, Kureys, Tebbet vb., Medenî surelerden en-Nasr sûresi ve orta uzunluktaki surelerden de mesela Yûsuf, el-Enbiyâ, en-Neml, er-Rûm, es-Sâffât, Sâd gibi orta uzunlukta sureler bulunmaktadır.⁶² Bu bağlamda konumuz açısından daha önemli olanı ise Mekkî ve Medenî surelerde istisna edilen ayetlerdir.⁶³ Bunun yanı sıra, “Ewvelü Mâ Nezele”, “Abiru Mâ Nezele”, “Mâ Nezele Müferrakan Vema Nezele Müctemian”, “Mâ Nezele Müşeyyeen Vemâ Nezele Müfreden”, “Firaş ve Nevmî”, “Leylî ve Nebarî”, “Hadarî ve Seferî”, “Sayfî ve Şitaî”, “Arzî ve Semaî” gibi Kur'ân ilimleri ayet pasajlarına vurgu yapmaktadır. Ayet pasajlarını belirlemenin zorluğu, usul kitaplarında bu konuya hasr edilmiş “Mâ Nezele Mufarraken ve Mâ Nezele Ceman (Müctemian)” ilminin verdiği oldukça sınırlı bilgilerden de anlaşılmaktadır. Ne var ki, bu başlık altında dile getirilenler, konuyu oldukça yüzeysel ve muhtasar ele almaktadır.⁶⁴ Mesela el-Fâtiha ve el-En'âm sûresi gibi müstakil inenlerin yanı sıra Âyetü'l-Kürsî ve ez-Zuhruf 43/45. gibi bazı ayet gruplarının nüzulünde meleklerin teşyi etmesi bahis konusu edilmektedir ki bu, çok az sayıda ayet grubunun ele alındığını göstermektedir.⁶⁵ “Hadarî ve Seferî İlmî” içerisinde ikili bir tasnif yapılmakta; buna göre Hz. Peygamber'in yolculuk ya da seferlerinden birinde nazil olan ayet pasajlarından, önce ayetler ele alınmakta, sonra da nüzülü müstakil olarak gerçekleşen sureler zikredilmektedir. el-Alak sûresinin ilk beş ayetinin Hira mağarasında geldiği bilgisi yanında Mekk'e'nin fethi günü başından sonuna kadar müstakil nazil olan el-Fetih sûresi örnek verilmektedir.⁶⁶ Benzer şekilde el-Bakara sûresi son iki ayeti ve es-Sâffât 37/164-167 ayetleri “ardî ve's-semâ'î” başlığı altında; Hz. Peygamber'in muhtemelen istirahat hâlinde iken gelen et-

⁵⁹ Beyhâkî, *Sünen*, 4/81. Benzer oldukça fazla rivayet bulunmaktadır: Mesela “Kur'ân'ı beşer âyet beşer âyet şeklinde öğreniniz! Çünkü Hz. Peygamber Cibril'den böyle beşer âyet şeklinde alıyordu.” (Muhammed Haddâd, *Sa'âdetü'd-dâreyn fi be'yanî ve 'addî mu'cizî's-sekaleyn* (Mısır, 1343), 6). Halifelîği döneminde Hz. Ömer, Kur'ân öğreticisi olarak civar bölgelere gönderdiği sahabilere yaptığı tembih aynı minval üzeredir: “Kur'ân'ı beşer âyet beşer âyet öğretin. Zira Cebrail onu beşer beşer indirdi.” (Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, 15/188). Hz. Peygamber'in Osman b. Affân (ö. 35/656), İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'a ayetleri onarlı gruplar hâlinde öğrettiği ve sadece okumayı değil söz konusu on ayetin hükümlerini öğrenmedikçe diğer on ayetlik bölüme geçmelerine izin vermediği yönündeki rivayetler aynı minval üzeredir. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/74).

⁶⁰ Dâni, *el-Beyân*, 33-34, 48-49, 321-322.

⁶¹ Zürkânî, *Menâbilü'l-İrfân*, 1/409.

⁶² Abdurrahman İbn Zencele, “Tenzilü'l-Kur'ân ve Adedü Âyâtihî ve'htilâfu'n-Nâsi Fihî”, thk. Ğanem Kadûrî el-Hamd, *Mecelletü Ma'bedi'l-İmâmi's-Şatubî li'd-Dirâseti'l-Kur'ânîyyeh* 2 (1427), 259.

⁶³ İstisna edilen ayetler için bkz. Sehâvî, Alemüddin Ali b. Muhammed, *Cemâliü'l-kurrâ ve kemâlîü'l-ikrâ'*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, (Kahire: 1987), 1/11; Zerkeşî, *el-Burbân*, 1/ 194; Süyûtî, *el-İtkân*, 49.

⁶⁴ Süyûtî, bu başlık altında sadece el-Alak sûresinin ilk beş ayeti ile ed-Duhân sûresinin ilk beş ayetinin cem'an indirildiğinden (Süyûtî, *el-İtkân*,88) ki bu, konu hakkında belli bir perspektif vermekten bile uzaktır. İbn Akile (ö. 1150/1737) ise âyet gruplarına hiç temas etmez. Sadece toplu inen surelerden Fâtiha, İhlâs, Kevser, Mesed, Beyyine, Nasr, Muavvizeteyn, Mürselât, Saf ve En'âm surelerini ele alır. Bk. İbn Akile, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, 1/342.

⁶⁵ Zerkeşî, *el-Burbân*, 1/199; Süyûtî, *el-İtkân*, 89; İbn Akile, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, 1/ 342.

⁶⁶ Cuhfe, Taif, Hudeybiye'de nazil olan ayetler için bkz. Zerkeşî, *el-Burbân*, 1/197.

Tevbe 9/118. ayeti ya da uyku halinde gelen el-Kevser sûresi “Fıraşî ve Nevmî” bölümünde dile getirilmektedir.⁶⁷ Kur’ân ayetlerinin çoğunun gündüz vakti, azının gece vakti indirildiğinden hareketle *teyemmüm ayetinin* gece vakti nüzulü “Leylî ve Neharî” bölümlerinde zikredilmektedir.⁶⁸ Kur’ân’da bulunan iki *kelâle* ayetinden en-Nisâ sûresinin başındaki 4/12. ayetin *kıyım*, surenin sonunda yer alan 4/176. ayetin ise *yazın* nazil oluşu, *ifk hadisesini* anlatan ayet grubunun ise *kıyım* nazil oluşu da böyledir.⁶⁹

Ulûmü’l-Kur’ân kitapları başta olmak üzere tefsir, hadis ve siyer kaynaklarında yer alan rivayetler, bu konuda belli düzeyde bilgiler sunmakta ise de bu rivayetlerin tenkit edilmesi zorunlu görünmektedir. Mesela hem “Hadarî ve Seferî” hem de “Aradî ve Semaî” başlığı altında ele alınan el-Bakara sûresinin son iki ayeti hakkındaki iddialarda görülen teauruz ciddi bir sorundur. Bu iki ayetin “*sidretü’l-münteba*” denilen yerde indirildiği bilgisi⁷⁰, el-Bakara sûresinin Medine’de nazil oluşu bir yana, ayrıca istisnai ayetler arasında bu iki ayetin zikredilmemesi bir çelişki oluşturmaktadır. Ayrıca “*el-Bakara sûresinin sonundaki ayetler arşın altındaki hazineden verildi...*” şeklindeki rivayetler ise bu çelişkiyi derinleştirmektedir.⁷¹ Kısaca parça parça gelen ayet ve ayet guruplarına ilişkin nüzul sürecinin aydınlığa kavuşturulması gereken konuları bu bölümün başlıca ilgi alanlarından biridir.

5. Nüzul Sonrası Süreçte *Tencîm*

Aslında bu bölümü, klasik dönem ve modern dönem gelişmeleri olarak iki ayırmak mümkündür. Klasik dönemi Kur’ân ilimleriyle olan ilişkisi belirlemektedir. Burada sadece bazılarını kısa kısa temas etmekle yetinilecektir. Kur’ân ilimlerinden büyük bir kısmı nüzul süreci sonrasında şekillenmiş ve gelişimini devam ettirmiştir. Oysa Tencîmü’l-Kur’ân ilminin içerik ve muhtevası, diğer Kur’ân ilimlerine bağlı olarak gelişmiştir. Bu nedenle o, Kur’ân ilimlerinin hemen hepsine tedarikçilik yapması, onlara malzeme sunması ve beslemesiyle önemli bir hüviyete sahip olduğu özellikle belirtilmelidir. Mesela “kelamullah” bahsinin *i’câzî’l-kur’ân* ile tencîm arasındaki ilişkiyi tayinde oldukça belirleyici olduğu söylenebilir. Kelam’ın “nefsî” ve “lafzî” olarak ikili tasnifi; özellikle *tebaddi* bağlamında, tencîm ve *i’caz* bahsinin etkileşimiyle cevaplar üretilebilmiştir. Bu meyanda uzun zamana yayılan her bir “Kur’ân necmi”, aynı zamanda bu meydan okumaların tekrarı anlamına geldiği gibi her defasında aynı mübareze tekrarlanmış olmaktadır.⁷² Benzer şekilde *Tenasüb ilmi* ile tencîm arasındaki ilişkide; *tertîb* Mushaf sıralamasını, tencîm ise kronolojik sıralılığı esas almaktadır.⁷³ *Tertîbü’l-Ây ve’s-Sûver* disiplini de tencîmin ayrılmaz parçası olmakla beraber gelişmelerinin paralel gittiğini söylemek pek mümkün değildir. Zira tencîm, *tertîb’e* göre daha gölgede

⁶⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 59; İbn Akile, *eş-Ziyâde ve’l-İhsân*, 1/260, 289.

⁶⁸ Zerkeşî, *el-Burbân*, 1/198; Süyûtî, *el-İtkân*, 57; İbn Akile, *eş-Ziyâde ve’l-İhsân*, 1/267.

⁶⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 56.

⁷⁰ Aslında el-Bakara sûresi son iki ayeti, Peygamberin meskûn bulunduğu yerden başka bir yere giderken nazil olan âyet gurupları anlamına gelen “Hadarî ve Seferî” bölümünde ele alınamaz. Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 50.

⁷¹ Ebû Hayyân, *el-Babru’l-Muhîb*, 2/364; Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Fezâilü’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, ts.), 231-232.

⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/217; Râzî, *Mefâtîh*, 2/117.

⁷³ Ayetler arasında, surelerin kendi arasında, bir önceki sure ile bir sonraki sure arasında, surenin başlangıcı ile sonu arasında ya da surenin baş tarafı ile bir önceki surenin sonu arasında ki tensüp türlerine ilişkin bk. Faruk Tuncer, *Tenasüb İlmi Açısından Kur’ân Surelerindeki Eşsiz Abenk* (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2010).

kalmıştır. Bir ilim dalı olarak *Resmü'l-Mushaf* ise Hz. Peygamber dönemi, Hz. Ebubekir ve Hz. Osman dönemlerinde oluşan üçlü aşamanın tümünü kapsar: İlki “tenc'im” ikincisi “cem” üçüncüsü ise “istinsah” kavramlarıyla ifadelendirilmiştir. “*Tekrarü'l-Kur'ân*”⁷⁴ bahsinin Kur'ân'ın tenc'imî özellikleri ile olan ilişkisi, tek başına ele alınmayı gerektirecek genişliktedir. Her ayete ilişkin bir nüzul sebebi bulunmaması ya da bir ayet ile ilgili birçok nüzul sebebi bulunması, sorunlu alanlarından biri olarak görülse de konunun tenc'im'in sunduğu verilerden hareket edildiğine kuşku yoktur. Hadis ve siyer kitaplarında yer alan rivayetlerin önemi; inen ayetin ne zaman, kim ve ne hakkında indiği ya da inen ayetin ne kadarlık bir miktara tekabül ettiği gibi bilgiler içermesiyle de ilgilidir. Bu durum, rivayet metinlerinde bulunan isim, mekân ve zamana ilişkin bilgiler kullanılarak ayet grubunun hem zamanını hem de genel özelliklerini tespit etmek için malzeme sağlamaktadır. Kur'ân ayetleri ve sureleri, vahyin peyderpey nüzulünün bir sonucu olarak iki ana gövdeye ayrılrsa da ayet grupları açısından mesela Cuhfe, Taif, Hudeybiye gibi farklı evrelere de sahiptir.⁷⁵ Öte yandan hangi ayetin nâsîh hangisinin mensûh olduğunu ayırmakta, tenc'imî sürecin bilinmesi zorunluluğuna bağlıdır. Zira uzun bir zamana yayılan nüzul süreci, kitabî olmaktan ziyade hitabî bir karakter taşıdığından, sözlü kültürde konuşmanın akışını aniden durdurup, az önce söylenen şeyin tekrar edilmesi ya da konuşmanın bir kısmının düzeltilmesi veya cümlenin başka şekilde söylenmesi dikkate alındığında nesih ile tenc'im arasındaki irtibat daha kolay kurulabilecektir. Peygamber döneminde, mushaf hâline gelmemiş bir metin üzerinde nesih uygulamasının doğal olduğu; çünkü Kur'ân'ın canlı ve yaşanan sözlü kültürde şekillendiği, dolaşısıyla Mushaf sonrası böyle bir uygulama olamayacağından, nüzul seyri içinde belli bir tarihî sıralamaya ihtiyaç duyulacağı açıktır. Bu noktada, neshin seyri, sonra inen bir hükmün önceki hükmün yürürlüğünü kaldırması şeklinde, basit bir sıralılık esasına dayalı olduğundan nesihle arasında iki açıdan irtibat kurulabilir: Birincisi; iki farklı zaman dilimini zorunlu kılmasıyla tenc'imî sürecin merkezi bir konumda olduğunu göstermesi, ikincisi ise Kur'ân'ın levh-i mahfuzdaki varlığıyla ilgilidir. Kur'ân'ın bütün olarak levh-i mahfuzdaki varlığı, mensûh ayetler açısından sorunlu bir alan⁷⁶ olmakla beraber, bu durum bizim açımızdan ikinci dereceden önemlidir.⁷⁷

Nüzûl sonrası bölümün modern dönem yansımaları şu iki başlığı öne çıkarmaktadır: Ayetlerin tarihlendirilmesi, buna bağlı olarak *kronolojik tefsir* ve *tarihselcilik*. Özellikle çağdaş dönemde, ayet ve surelerin nüzul tarihlerini esas alan “kronolojik tefsir” konusu ayrı bir önem taşımaktadır. “Kronolojik tefsir” doğrudan ayetlerin tarihlendirilmesiyle ilgili olması yönüyle Peygamber döneminde olmayan, sonradan ortaya çıkan ve üzerinde ittifak edilmiş yeni bir durumdur. Ancak bu konu da usule dair kaleme alınan kitaplarda, birkaç satır bile olsa, yer bulamamaktadır. Bunun nedenlerinden biri olarak, Kur'ân'ın korunmuşluğu temelinde mushaf tertibine alternatif bir teklifin doğuracağı sakıncalar gösterilmektedir ki

⁷⁴ Ebû Muhammed b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. S. Ahmed Sakr (1973), 238-9.

⁷⁵ Ebû'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbn Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, tah. Hasan Ziyaeddin Itr (Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1408/1986), 337-8; Zerkeşi, *el-Burbân*, 1/186-205.

⁷⁶ Bu soruna ilişkin bk. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Mefhûmü'n-nâs dirâse fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Mektebetü'l-Fikrî'l-Cedid, 2014), 117-122.

⁷⁷ Konuyu, en iyi ifade edenlerden biri olan İbn-i Kuteybe (ö. 276/890)'nin tenc'im'in olmaması halinde nesh'in anlamının kalmayacağına ilişkin bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 232.

oldukça naif bu bakış açısı, bu konudaki sorunlu alana da işaret etmektedir. Zira bu iki yaklaşım birbirinin karşısı değildir. Mushaf tertibi, tevkifilik esasına müstenit iken kronolojik yöntem; vahye müstenit olmayıp insani bir edimdir, farklı bir bakış açısıyla Kur'ân'ı anlama gayreti ve çabası olarak oldukça fonksiyonel görünmektedir. Kronoloji meselesi, modern dönemde, her geçen gün daha popüler bir hale gelmekte, sadece tefsirlerde değil aynı zamanda nüzul sırasına göre hazırlanmış onlarca meal hazırlanmasından da anlaşılmaktadır. Ancak yine de konunun henüz geniş bir mutabakat alanına sahip olduğu söylenemez. Kronoloji tartışmalarının en fazla yapıldığı Mısır'da; mushaf tertibinin mi yoksa kronolojik tefsirin mi esas alınması gerektiği yönünde çıkan tartışmalar⁷⁸ kısa sürede Hint Alt kıtası, Türkiye, İran ve Fas'a kadar yayılmıştır.⁷⁹ Bugün için, İslam dünyasında ilgi gören bu temayül; nüzul sırasına göre yazılan tefsirlerin ortaya çıkmasıyla daha görünür hale gelmiş ve bugün de hız kaybetmeden devam etmektedir. Bize göre, Kur'ân'ı kronolojik yorumlama biçimi, modern bilince yeni olanaklar sunması yönüyle önemli bir imkân olup, bu alanın genişletilerek daha da gelişmesine ihtiyaç vardır. Öte yandan, kronolojik tefsirle iltisaklı olarak oryantalistik çalışmaların merkeze aldığı ayetlerin tarihlendirilmesi meselesi de bu bölümün konularındandır. Tevrat ve İncil kronolojik bir yapıya sahip olduğundan, Kur'ân'a benzememektedir. Kur'ân hem kronolojik değildir hem de konularına göre bir tasniften söz edilemez. Bu nedenle olsa gerek, oryantalistler, sure ve ayetlerin tertibi konusuna özel bir önem vermişlerdir. Onların, Kitab-ı Mukaddes'ten bildikleri, olayların bir hikâye gibi birbirini takip ettiği anlatım tarzı Kur'ân'da bulunmadığı gibi, o, bir tarih metnine benzer biçimde olayları kronolojik olarak sunmaz da. Her şeyden önce Kur'ân, ne Eski Ahit ne de Yeni Ahid gibi yüzyıllar süren tarihî bir gelişim süreci yaşamıştır. Oryantalistlerin genelde Kur'ân'ın kökenine ilişkin konularda, daha özeldir ise levh-i mahfuz, Garânik hadisesi, tertibin sıhhati ve ayetlerin tarihlendirilmesi konusunda yoğun bir çaba sarf ettikleri görülmektedir.⁸⁰ Bu çalışmalarda, Hz. Peygamber'in hayatından ziyade Kur'ân'ın bizzat muhtevası ve metinleşme süreci merkeze alınmakta, ayet ve surelerin tertibi konusunda alternatif tekliflerde bulunmaktadır.⁸¹ Onların ortak görüşü, tertibin çeşitli sorunları olduğu, ayetlerin yerlerinin değiştirildiği

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Abdulla Draz, "Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri, çev. Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'ân Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/19, 20, 21 (1999), 191-209.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Selim Türkan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'ân Kronolojisi Meselesi", *Kur'ân Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 221.

⁸⁰ Salih Akdemir, "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav)'e Yaklaşımları", *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 194; İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batı'da Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 126.

⁸¹ Oryantalistlerin birçoğu nüzul kronolojisi ile ilgilenmişlerdir. Mesela kronolojiye ilişkin söz söyleyen ilk müelliflerden, Gustav Weil (ö. 1890), surelerin kronolojisini çıkarmak için vahiy dönemini çeşitli başlıklar altında toplamıştır. Aynı şekilde William Muir (ö. 1905) ise, Kur'ân'ın nüzul sürecini altı evreye ayırarak beş döneminin Mekke'de, bir döneminin de Medine'de gerçekleştiğine yer vermektedir. Muir Kur'ân tertibinde gördüğü sorunu ancak "siyerle giderilebileceği görüşündedir." (Ayrıntılı bilgi için bk. Bilal Gökür, "İngiliz Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur'ân ve Peygamber", *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)* (İsparta, 2004), 243). Nöldeke ise, İslâm'ın gelişimini izleyebilmek için âyet ve sureleri yeniden sıralamanın önemi üzerinde durur ve bazı surelerin sonradan kaybolduğunu iddia etmektedir. (Bk. İsmail Albayrak, "Kur'ân-ı Kerim Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2002), 160). Surelerden ziyade ayetlerin kronolojisinin yapılması gerektiğini belirten Hirschfeld (ö. 1934) ise sureleri bir bütün olarak kabul etmediğinden mesaisinin önemli bir bölümünü âyet kronolojisine ayırmıştır. (Bk. Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition of the Qur'an and Exegesis* (London: Royal Asiatic Society 1902), 143). Richard Bell (ö. 1952)'e göre mevcut Kur'ân,

yönündedir. Oryantalistik bu çabalar, modern dönem Müslüman ilim adamlarını teşvik edici bir mahiyet kazanmış ve alana yeni katkılar sağlamaya yöneltmiştir.

Modern dönem arayışlarından “tarihselcilik”, zaman ve mekân boyutlu ilişkisi ile bu bölümün ana konularındandır. Tarihselcilerin, tencim konusuna özel bir önem attıkları bilinmektedir. Eserlerinde konuya ilişkin oldukça malzeme sunan Fazlurrahman, Ebu Zeyd ve Hasan Hanefi gibi modern düşünürlerin dünyadaki etkileri dikkate alındığında, bunların alana yaptığı ve yapacağı katkılar bulunmaktadır. Tarihselciler, Kur'ân ilimlerinden özellikle nâsîh-mensûh, esbâb-ı nüzûl ve Mekkî-Medenî ilimlerini genelde tencimî bir perspektifle yorumlama eğilimindedirler. Belirli bir zaman ve mekân içerisinde şekillenen nüzul süreci, her üç ilmin verileri olmadan anlaşılabilir. Mesela tarihselciler için el-Furkân sûresi 25/32. ayeti özel ve ayrı bir önemdedir. Zira onlar bu ayeti, nassın vakıa tarafından belirleneceğine örnek olarak göstermektedirler. Buna göre ayet, “sebeb-i nüzulü olan olaylara göre düzenli olarak indirdik” manasına gelmektedir.⁸² Ya da bu ayet; Kur'ân'ın diğer kutsal kitaplara nazaran münecemen nüzulü münasebetiyle meydana gelen hadiselerle örtüşmesini, ortamın şartlarına göre ve vakıanın muktezasına binaen indirilmiş olmasını ifade eder.⁸³ Tarihselciler, Kur'ân'ın yirmi üç senelik münecemen nüzulünü; onun dikey değil, vakıaya cevap veren yatay bir nüzul olduğuna özellikle belirtme ihtiyacı hissetmektedirler. Bu ise beşerin, ihtiyaç ve gereksinimlerinin doğal bir sonucu olarak, Kur'ân'ı yeryüzüne davet etmesini netice vermektedir.⁸⁴ Usulcülerin geliştirdiği “*Sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar olunur*” (العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب) kuralını eleştiren tarihselciler için, bu rivayetleri önemli kılan, farklı zaman ve zeminlerde gelen ayetlerin belli bir yaşanmışlığa tekabül etmesidir. Tarihselciler, Kur'ân'ın mekânsal ve zamansal boyutuna ayrı ayrı vurgu yapmaktadırlar. Özellikle sonra gelen ayetin, öncekinin hükmünü ortadan kaldırması yönüyle neshin tencim'le olan ilgisi onların önemli argümanlarından birini oluşturur. Buna göre vahyin olguyla olan ilişkisinde, iki ayet arasında meydana gelen zaman farklılığına bağlı olarak hükümler de değişmektedir. Nüzul süreci boyunca nesih meydana geldiğine göre acaba sonraki asırlarda (ya da günümüzde) bu değişikliğin niçin olamayacağı, sıklıkla dile getirilen bir sorundur.⁸⁵ Bu yaklaşımda, mensûh olan ayetin hükmünü kaldırıp yeni bir hükmün vazedilmesi tencimî süreci zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Kur'ân ilimlerinden nasîh-mensuh, mekkî-medenî, esbâb-ı nüzûl gibi çok bilinen ve meşhur olanlar yanında bilinmeyen ya da üzerinde pek durulmamış, düşünülmemiş olanları da vardır. Tencimü'l-kur'ân bu ikinci grupta değerlendirilmesi gereken ilimlerdenidir. Asır-

Peygamber dönemindekiyle aynı değildir ve en azından 1/5 oranında yeni malzeme eklenmiştir. Regis Blachere (ö. 1973) ise, Batı'da Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin kritiğinde kullanılan metotları özellikle surelerin tertibi konusunda Kur'ân metnine tatbiki çalışmıştır. (Bk. Cerrahoğlu, Oryantalizm ve Batı'da Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar, 82).

⁸² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. A. Açıkgenç. (Ankara: Fecr Yayınları, 1987), 164.

⁸³ Hanefi, Hasan, “Esbâb-ı Nüzulün Anlamı Nedir?”, çev. A. N. Serinsu, *AÜ. İlahiyat Fakültesi* 38 (Ankara), 227.

⁸⁴ Nasr H. Ebû Zeyd'in (ö. 2010) esbâb-ı nüzulü *illetü't-tencim* ile ilişkilendirmesi bu nedenle nassın “olgu”dan etkilendiği bir vakıa olup bunun asıl nedeni Kur'ân'ın tencimî olarak yorumlanması hakkında bk. Ebû Zeyd, *Mefhûmü'n-nâs*, 98-100, 105.

⁸⁵ Ebû Zeyd, *Mefhûmü'n-nâs*, 120-123.

lar boyu usul kitaplarının arasında birkaç sınırlı başlıkla sıkışmış kalmış, üzerinde fazla durulmamıştır. Daha ziyade hikmet merkezli bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Aslında bu bakış açısının bir eksiklik olduğu söylenemese de peygamberin kalbini teskin, onun ümmîliği, vahyin ezberlenmesinin kolaylığı gibi doğrudan Hz. Peygamberi ilgilendiren birkaç maddeye indirgenen konular, Kur'ân ilimlerinden önemli ve verimli bir alanın vücut bulmasına da engel olmuştur.

Her şeyden önce 23 senelik vahiy sürecini oluşturan ayet pasajları tam da bu ilmin bizatihi kendisidir. Makale sınırları içinde mümkün mertebe gösterilmeye çalışıldığı üzere, merkezinde ayet pasajlarının yer aldığı bu ilim dalının belli başlı konuları gösterilmeye çalışılmıştır. Nüzul sürecindeki parça parça gelen vahiy miktarları kadar önemli bir diğer konu ise tencîmin, tüm bu ilimlere veri akışı sağlama gibi asli bir görev yerine getirmesidir. Sadece dile getirilen bu iki ana özellik nedeni bile onun Kur'ân ilimlerinden sayılmasına yeterlidir. Bu nedenle bize göre makalenin başlığında yer alan “Tencîmü'l-Kur'ân bir ilim midir?” sorusunun cevabı olumludur; evet böyle bir müstakil ilim dalı vardır, olmalıdır. Ancak bu kadarla sınırlı değildir. Onun muhteva ve içeriği, makale boyunca muhtasar olarak gösterilmeye çalışıldığı üzere; nüzul öncesi, nüzul süreci ve nüzul sonrası ilgilendirmekte ve şu konulardan oluşmaktadır. Nüzul öncesi başlığı altında ele alınan konular özellikle nüzul süreci boyunca vahyin tencîmine ilişkin en temel teorik kavramları ve olguları meydana getirmektedir. Keyfiyetü'l-vahiy başlığı altına gelebilecek bu kavram ve olgular; kalamullahın mahiyeti (ne'liği), levh-i mahfuz, beytulizze, üçlü nüzul teorisi, inzal-tenzil ayırımı, Kadir gecesi, Kutsal kitapların nüzülü gibi meselelerdir. Ümmilik, fetretü'l-vahy ve Garanik olayı doğrudan vahyin mahiyetine yönelik olduğundan ayrı bir önemde olup ayrıca gelen ayet pasajlarını da yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bunlar nüzul sürecinin ana konuları olarak öne çıkmaktadır. Nüzul sonrası dönemde ise Kur'ân ilimlerinin teşekkülü sonrasında bu ilimlere tedarikçi olarak onlara malzeme sunması, çalışmamızda kısaca gösterildiği üzere oldukça geniş ve genişlemeye müsait bir alan olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra ayetlerin tertibi ve kronoloji meselesi de önemli bir alt başlıktır. Bu meyanda oryantalistik çalışmalar ve tarihselcilerin çabaları da bu bölümün konularındandır.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Faruk TUNCER

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Adam, Baki. *Yabudi Kaynaklarına Göre Tevrat (Mahiyeti, Tabrihi ve Yabudi Hayatındaki Yeri)*. Ankara: Seba Yayınları, 1997.
- Albayrak, İsmail. "Kur'an-ı Kerim Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2002), 155-164.
- Akdemir, Salih. "Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav)'e Yaklaşımları". *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 179-210.
- Akseki, A. Hamdi. *Garanik Efsanesi*. İstanbul: Birun Yayınları, ts.
- Âlûsî, Mahmûd Ebû'l-Fadl. *Râbu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bazergân, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzul Süreci*. İstanbul: Fecr Yayınları, 1998.
- Begavî, İmam Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Meâlimu't-tenzûl fî tefsîri'l-Kur'an*. Riyad: 1409.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed. *Sünenü'l-kübrâ*. Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Meârif, 1344.
- Bikâî, Burhanettin Ebû'l Hasan İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-düer fî tenâsübi'l-âyi ve's-suver*. 22 Cilt. Kahire: Daru'l-Kitabi'l-İslâmî, ts.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmü'l-Kur'ânî'l-hâkîm*. 3 Cilt. Mağrib: 2008.
- Canan, İbrahim. "Resulullahta 'Muhataba Göre Hareket' ve 'Tedric Prensipleri'". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11,12, 13 (1993, 1995, 1997) Erzurum, 36-73.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Garanik Hadisesinin İstismarcıları". *AÜİFD*. 24 (1981) Ankara, 69-82.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Oryantalizm ve Batı'da Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar". *AÜİFD*. 31 (1989) Ankara, 95-136.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: 1983/1403.
- Dânî, Ebû Amr. *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'an*. thk. Ğanem Kazuri el-Hamd. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtâtî ve't-Türâsi ve'l-Vesâik, 1994.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan, Ali b. Ömer. *Kitâbü'n-Nüzûl (Kitâbu's-Sıfat ile birlikte)*. thk. Ali b. M. b. Nasır el-Fukayhi. Beyrut: Silsiletü Akâidi's-Selef, 1983.
- Demirci, Muhsin. "Kur'an'ın Nüzul Sürecinde Tedricilik". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 9 (2002), 175-198.
- Derzeve, M. İzzet. *et-Tefsîri'l-hâdis tertibu's-suver basebe'n-nüzûl, Kur'anü'l-mecid*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2000.
- Draz, Muhammed Abdullah. "Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri. çev. Ahmed Nedim Serinsu. *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 2/19, 20, 21 (1999), 191-209.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Babrü'l-mubît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

- Ebû Ubeyde, Kâsım b. Sellâm. *Fezâilü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, ts.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmîd. *Mefbûmü'n-nâs dirâse fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü'l-Fikrül-Cedid, 2014.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'ân*. çev. A. Açıkgenç. Ankara: Fecr Yayınları, 1987.
- Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. A.Yusuf Necati- M. Ali en-Neccâr. 3 Cilt. 1955.
- Gökkır, Bilal. “İngiliz Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur'ân ve Peygamber”. *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*. 239-244. İsparta, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.
- Gökkır, Necmettin. “Hz. Muhammed'in Ümmi Olması Kur'ân-ı Kerim'in Peyderpey Nazil Olmasının Hikmetlerinden Biri Midir? Furkan Sûresi'nin 32. Ayeti Bağlamında Müfessirlerin Hz. Muhammed'in Ümmîliği Meselesine Yaklaşımları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (2008), 197-222.
- Güngör, Mevlüt. “Kur'ân 'ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler”. *Diyanet İlmî Dergi*. 24/ (1988), 3-23.
- Haddâd, Muhammed. *Sa'âdetü'd-dâreyn fi beyâni ve 'addi mu'cizü's-sekâleyn*. Mısır: 1343.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî el-Basrî. *Kitâbü'l-'Ayn müretteben 'ala hurâfi'l-mu'cem*. tah. Abdulhamid el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Hirschfeld, Hartwig. *New Researches into the Composition of the Qur'an and Exegesis*. London: Royal Asiatic Society, 1902.
- Izutsu, Toshihiko. *God and Man in The Quran Semantics of the Quranic Weltanschauung*. Tokyo: Keio Universty, 1964.
- Isfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi gâribi'l-Kur'ân*. Beyrut: ts.
- İbn Akîle, Muhammed b. Ahmed. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. BAE.: Câmiâtu's-Şârika, 2006/1427.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrüt-tabrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak el-Endelusî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi kitâbi'llabi'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*. tah. Hasan Ziyaeddin Itr. Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1408/1986.
- İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemalüddin b. Abdurrahman bi. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983
- İbn Ebu Dâvûd. Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman b. Eş'as. *Kitâbü'l-Mesâbih*. thk. Muhibüddin A. Vaiz. Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1995

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bâri bi şerhi sabîbu'l-Bubârî*. Riyad: Dâru's-Selam, 2000.
- İbn Kesîr, İmadüddin Ebü'l-Fidâ İsmail. *Tefsirü'l-Kur'an il-'azîm*. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtubâ, 2000.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Müslim. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*. nşr. S. Ahmed Sakra. 1973.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: ts.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Zencele, Abdurrahman. "Tenzîlü'l-Kur'an ve Adedü Âyatihî ve'Htilafu'n-Nâsi Fihî". thk. Ğanem Kaduri el-Hamd. *Mecelletü Ma'bedi'l-İmami's-Şâtibî Li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyyeh* 2 (1427), 259.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006/1467.
- Makdisî, Ebû Şâme, Şihabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim. *el-Mürşidü'l-vecîz ila 'ulûmin tetealleku bi'l-Kitabi'l-'azîz*. tah. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: 1975.
- Mennau'l-Kattân. *Mebâbis fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr. *Kitâbu kzyâmi Ramazân*. thk. M. Aşur-C. Kumi. Kahire: 1994.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed. *el-Aklu fehmü'l-Kur'an*. thk. Hüseyin el-Kuvvetli. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhü'l-'Arabî, 2002.
- Musâ, Abdürrezzak Ali. *el-Muharrerü'l-vecîz fî 'addi âyi'l-Kitabi'l-'azîz*. Riyad: 1988.
- Özgel, İshak. "Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzul Anlayışının Lügavî Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme (Kur'an Tasavvuru Oluşturmaya Doğru)". *Arayışlar, (İnsan Bilimleri Araştırmaları)* 3/5-6 (2001), 89-114.
- Râzî, Fahreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtibü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981/1401.
- Sehâvî, Alemüddîn Ali b. Muhammed. *Cemâli'l-kurra ve kemâli'l-ikrâ'*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 2 Cilt. Kahire: 1987.
- Mertoğlu, Suat M. "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî'nin el-İstiğnâ fi ulûmi'l-Kur'an'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fâtîha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri". *İslami Araştırmalar Dergisi* 25 (2011), 51-112.
- Subhî Sâlih. *Mebâbis fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1988.
- Süyûtî, Celaleddin. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008

- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât fi usûli's-şeriat*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh. *Fetbu'l-kadîr*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tuncer, Faruk. *Kur'an'ın Doğası Üzerine*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Türcan, Selim. "Kur'an'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? Müzzemmil Süresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi". *HÜİF. Dergisi* 9/17. (2010), 67-100.
- Türcan, Selim. "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi". *Kur'an Nüzulünün Mekte Dönemi Sempozyumu*. 210-228. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmet Abdilmevcut- Ali M. Muavviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998/1418.
- Zerkânî, Abdulazîm Muhammed. *Menâbilü'l-İrfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burbân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türas, 1957
- Zebîdî, Muhibuddîn Ebû'l-Feyz M. Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994.